

DÎVÂNÜ LUGÂTİ'T-TÜRK'ÜN MANZUM PARÇALARINDA İNSAN VE TOPLUM İLE İLGİLİ BENZETMELER

SIMILES ON PERSON AND SOCIETY IN PIECES OF WRITTEN VERSES IN THE DIVANU LUGATI'T-TURK

Abdullah EREN*

Özet

Dîvânü Lugâti't-Türk'teki manzum parçalar, Türk kültürünün 11. yüzyıl ve öncesine ait birikimlerinin geniş bir biçimde ve çeşitli boyutlarıyla yer aldığı zengin içerikli metinlerdir. Bu zengin içeriğin yansıtılmasında, kullanılan söz sanatlarının ve bu söz sanatları içerisinde benzetmeye dayalı olanların rolü çok büyüktür. Parçalarda benzetmelerin büyük kısmı insan ve toplum üzerine odaklanır. Bu yolla insan ve toplumla ilgili durum, tavır, davranış, karakter, hareket ve görüntüler ile telakki ve tasavvurlar canlı ve etkileyici bir şekilde sunulur.

Anahtar Kelimeler: Dîvânü Lugâti't-Türk, insan, toplum, benzetme.

Abstract

Verse parts of The Divanü Lugati't-Turk are rich contented texts that have accumulations of Turkish culture in 11th century and before this century with various aspects and widely. In reflecting this rich content, figures of speeches and in these, based on simile have an important role. Most of the smiles in the texts are focused on persons and society. In this way; situation, attitude, behaviour, character, action and appearances, consideration and conceptions that related to person and society are presented lively and effectively.

Key Words: Dîvânü Lugâti't-Türk, person, society, simile.

Giriş

Edebî metinlerin, insan ve toplumu çeşitli boyut ve derecelerde yansıtıcı bir işlevi vardır. Bu bakımdan “edebiyat eserleri, başta psikoloji ve sosyoloji olmak üzere birçok alanda yapılan araştırmalar için temel birer kaynak olma özelliğine sahiptir.”¹

Dîvânü Lugâti't-Türk her ne kadar genel manada Araplara Türk dilini öğretmek maksadıyla yazılmış bir eser olsa da birçok sahayı kapsayan zengin içeriği ile ön plana çıkar.

Eserde, çeşitli Türk boylarının kelime hazinesi ile beraber, tarih, folklor, sözlü edebiyat, destan ve efsaneler çerçevesinde Türk kültürü ile ilgili bilgiler verilmiştir.² Kelimeler açıklanırken verilen bilgiler ve örnekler 11. yüzyıl Türk dünyasının bir görünümünü sergilemekte ve toplumsal yaşamın ipuçlarını taşımaktadır.³

Dîvânü Lugâti't-Türk'teki manzum parçalar, eski Türk halk şiirinden ve Karahanlılar çevresinde yetişen ilk Müslüman Türk şairlerinin eserlerinden alınmıştır,⁴ Türk kültürünün 11. yüzyıl ve öncesine ait birikimlerini geniş bir coğrafyayı ve çeşitli zümreleri kapsayacak şekilde yansıtan en önemli metinlerdendir.

* Yrd. Doç. Dr., Ordu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi. abduhaheren3@yahoo.com.

¹ Kavcar, Cahit. Edebiyat ve Eğitim. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yay. Ankara, 1982. s.6.

² Gülensoy, Tuncer ve Nuhoğlu, Hidayet. “Dîvânü Lugâti't-Türk”. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/İsimler/Eserler/Terimler, C. 2. Dergâh Yay. İstanbul, 1997. s. 353.

³ Özkırmı, Atilla. “Dîvânü Lûgâti't-Türk”. Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, C. 2., 5. Baskı. Cem Yay. İstanbul, 1982. s. 392.

⁴ Tekin, Talât. XI. Yüzyıl Türk Şiiri Divânü Lûgâti't-Türk'teki Manzum Parçalar. TDK Yay. Ankara, 1989. s. IX.

Benzetmeye dayalı söz sanatları, bu yansımalarda, gerek miktar ve gerekse içerik bakımından önemli bir yer tutar. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, içerisinde benzetme bulunan parça sayısı yüz on sekizdir. Bu sayı, eserdeki manzum parça sayısının yaklaşık yarısına denk gelmektedir.⁵

Parçalardaki benzetmelerin çoğunluğu istiare biçimindedir. Bunun yanı sıra teşbih ve yer yer, fonksiyonel açıdan benzetmeye dayalı söz sanatları olan teşhis, intak, irsal-i mesel, mübalağa ve telmihlere başvurulmuştur.⁶

Benzetme edatı olarak kelime bazında “gibi”, üç parçada zikredilmiştir (I-483, III-23, III-61). Bunun yanı sıra bazı ekler benzetme edatı işlevi görmektedir. “Iwrık başı kazlayu- Sağrak tolu közleyü: İbriğin başı kaz gibi; kadeh, dolu göz gibi.” (I-100), “Arslanlayu kökredim: Aslan gibi kükredim.” (I-125), “Arzulayu er awar: Çakal gibi adam avlar.” (III-401) ifadelerinde görüldüğü gibi “-layu” eki; “Süsi otun oruldı: Askeri ot gibi biçildi.” (I-195), “Tolun ayın yüzi: Yüzü dolunay gibidir.” (III-33) ifadelerindeki “-n” eki, “Tünle bulıt örtense ewlük urı kedürmişçe bolur/ Tanğda bulıt örtense ewge yağı kirmişçe bolur: Bulut, akşam vakti kızarsa; kadın erkek çocuk doğurmuş, tанда kızarsa eve düşman girmiş gibi olur.” (I-251) mısralarındaki “-çe” eki bu tarz kullanımlara örnektir.

Benzetmeler genel itibarıyla, insan ve topluma ait unsurlar ile tabiata ait unsurların birbiriyle ilişkilendirilmesine dayanır. Bu ilişkide insan ve topluma ait unsurlar büyük ölçüde, benzeyen işlevi görür. Benzetme yönleri çeşitlilik arz etmekle birlikte, genellikle; büyüklük, küçüklük, iyilik, kötülük, azlık, çokluk, güçlülük, zayıflık ve şekil ile ilgilidir. (Benzeyen, kendisine benzetilen, benzetme yönü ve benzetme sanatlarının ayrıntılı dökümü için bk. Ek: Benzetmeler Tablosu.)

Parçalardaki insan ve toplum ile ilgili benzetmeleri “Tip Odaklı Benzetmeler”, “Zümre Odaklı Benzetmeler” ve “Kavramlar” olmak üzere üç başlık altında değerlendirmek mümkündür:

1. Tip Odaklı Benzetmeler

Benzetmelerde yer alan tipler âşık ve sevgili başta olmak üzere bilge, erdemli, zalim, mazlum, güvenilmez, menfaatçi, ikiyüzlü, hayırsız, kovucu, hileci, hırsız, tamahkâr, şmarık, aceleci, düşüncesiz ve tembellerdir.

Âşık genellikle, çile çeken ve acı dolu bir hayat yaşayan kişidir; sevgili tarafından ele geçirilme ve zapt edilme bakımından ava ve esire benzer (II-45, I-60, III-29). Göğsünde yaralar baş biçimindedir (III-84). Gözü, ancak sevgilinin ayak bastığı yerin tozu ile iyileşebilecek hasta gibidir (I-296) ve sürekli akıttığı gözyaşları sebebiyle pınara benzer (I-222, III-17). Gözyaşları yağmur gibi saçılır (I-272); coşkun biçimde akarken ırmak, çay veya dere (II-228, II-232), biriktiği zaman ise göl ve deniz gibidir (III-17, I-222). Bu denizin -deniz aynı zamanda nehir anlamına da gelir- yöresinde kuşlar uçar:

Awlap meni koymanğız

Ayık ayıp kaymanğız

Akar közüm uş tenğiz

Tegre yüre kuş uçar

“Beni avlayıp bırakiverme, söz verip cayma; gözüm deniz gibi akar, yöresinde kuşlar uçar.” (II-45)

Âşığın canı, sevgilinin elindedir. Sevgili giderken aşığın vücudunda misafir gibi duran canı da beraberinde götürür (I-46). Bu durum, *Bardı közüm yaruku / Aldı özüm konuku: “Gözümün nuru gitti, canımı aldı.”* (I-46) mısralarıyla dile getirilir.

Sevgili, âşığın dertlerine derman olma ve onu iyileştirme bakımından hekim (I-407, III-295) ve âşığın ulaşmak istediği hedef olması ve ona huzur vermesi bakımından sıla gibidir (III-29). Âşığı terk etmesi veya her an terk etmeye hazır bulunması (III-84), hürmet ve izzete lâyık olması bakımından ise misafire benzer:

⁵ Bu çalışmada Divanü Lugatı't-Türk'ün Besim Atalay tarafından yapılan tercümesi (4 cilt, 4. Baskı, TDK Yay. Ankara, 1998.) esas alınmıştır. Eserdeki manzum parça sayısı, tekrarlar dâhil, toplam iki yüz otuz yedidir. Bunların haricinde, manzum özellik taşımaları ve konumuzla ilgili malzeme içermeleri sebebiyle bu çalışmada değerlendirmeye tabi tutulan yedi adet sav vardır. Bu savların bulunduğu cilt ve sayfa numaraları şöyledir: I-52, I-81, I-100, II-95, I-469, I-474, II-105.

⁶ Edebî sanatların fonksiyonları açısından tasnifi ve bu tasnif içerisinde benzetmeye dayalı söz sanatları ile ilgili olarak bk.: Mermer, Ahmet ve Koç Keskin, Neslihan, “Edebî Sanatlar”. Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü, Akçağ Yay. Ankara, 2005. s. 27.

Yalwın anıñ közi

Yeklin anıñ özi

Tolun ayın yüzi

Yardı meniñ yürek

“Onun gözü büyüldür. Onun özü konuktur. Yüzü ayın on dördüdür. Benim yüreğimi parçaladı.” (III-33)

Âşığın neşe ve huzur kaynağı, yaşama sebebi olma bakımından göz nuru gibidir (I-46). Onun ayak tozu, âşığın gözüne ilaçtır:

Awlalur özüm anıñ tuzıñğa

Emler közüm anıñ tozıñğa

“Gönlüm onun güzelliği ile avlanır, gözüm onun ayağının tozuyla ilâçlanır.” (I-296).

Sevgili bir avcı gibi âşığı yakalayıp etkisiz hâle getirir, kendine bağlar (II-45). Baygın göz, esmer beniz, pembe yüzüyle; âşığa bir avcı, ordu veya esirci gibi davranır:

Bunlar mini ulas köz

Kara mengiz kızıl yüz

Andın tamar tükel tüz

Bulnap yana ol kaçır

“Baygın göz, esmer beniz, pembe yüz beni tutsak eder. O çehreden bütün güzellikler damlar, beni tutsak ettikten sonra kaçır.” (I-60)

Sevgilinin yüzü güzellik, parlaklık ve dolgunluğu ile dolunaya benzer (I-377, III-33). Gözü, âdeta bir asker veya esirci olup âşığı zapt eder (III-29). Boyu-endamı dal gibi ince, uzun ve zariftir (I-412), ve en çok, ardıç dalına benzer (I-377), salınması ardıç dalının salınmasını andırır:

Ardı seni kız bodı anıñ tal

Yaylır anıñ artuçı burnı takı kıwal

“Kız seni yordu, onun boyu dal gibi; iki yana ardıç gibi salınır, burnu da düzgündür.” (I-412)

Âşık ve sevgili dışındaki tiplerle ilgili benzetmeler ise şöyledir: Bilge insan, akbaba gibi keskin görüş sahibidir ve düşüncelerinde isabetlidir (III-46). Erdemli insan ise bilgi dağı gibidir. Bilgi ile yücelmiş, yol gösterici olmuştur:

Erdi uza erenler

Erdem begi bilig tağ

Aydı öküş öğütler

Könğlüm bolur anğar sağ

“Geçmişte fazilet beyi, bilgi dağı gibi adamlar vardı; söz söyler, öğüt verirlerdi. Onlara gönlüm açılır.” (I-89)

Zayıflara zarar verebilecek, zalim kimse kurda, ona nispetle mazlum, koyuna (I-106); güvenilmez insan, gelip geçici suya (III-80); sözü ile yaptığı birbirini tutmayan ve hep kendi menfaatini gözetken kişi, tatlı tatlı ötüp kendi boğazı için yem toplayan semürgük -bülbüle benzer bir kuş- kuşuna (II-290); olduğundan farklı görünmeye çalışan insan, dibinin altın olduğunu iddia eden tencereye (I-52), istediği şeye ulaşamayınca onu kötöleyen insan, ulaşamadığı yağ için: “Elin malı bana yaraşmaz.” diyen kediye (II-105) ve hayırsız insan, üzerinde bir şey bitmeyen taşlık tepeye (I-469) benzer. Kovucu insanın sözü ok gibi yaralayıcıdır (II-20), tavırları ise yüze atılmış kızgın küle benzer (I-129, II-26). Hileci alçak kişilerin bakışı, hırsızın bakışı gibi sinsidir:

Ütrük ötüñ ogrılayu yüzge bakar

Eklin taşup bérmiş aşığı başra kakar

“Hileci, alçak kimse hırsız gibi yüze bakar, misafiri kovarak vermiş olduğu yemeği başına kakar.” (I-102)

Şeytana uyup dünya lezzetlerine kapılan kişi, deliye (III-156), mal-mülke hırs ile sarılan ve ona sahip olan kişi sele kapılıp yuvarlanan taşa (III-61), mal ve talihe erişip şımaran ise kudurmuş hayvana (I-508) benzer. Bu tip insan dünya malına meyletmede leş peşinde koşan ve ona sımsıkı sarılan akbaba gibidir (II-17). Yakınlarını düşünmez, kardeşine -elindeki mala zarar gelebileceği endişesiyle veya onun sahibi olduğunu elde etme hevesiyle- köpek gibi yan gözle bakar:

Yakın yaguk körmedhip nenğni ködhür

Kadhaş taba ıt kibi kınğru bakar

“Hısum akrabayı görmeyip, malını görür (sever; biriktirir). Kardeşine köpek gibi yan bakar.” (III-23)

Aceleci insan çakmak çakarken aceleci davranma yüzünden kandili yakamayan kişi gibidir, işlerinde başarıya ulaşamaz (III-26). Düşüncesiz veya tembel insan ise başına gelecek sıkıntıyı hesap etmediği ve kolayı seçme yoluna gittiği için hazır yeme ulaşma isteğiyle tuzağa düşen kargaya benzer (I-425).

2. Zümre Odaklı Benzetmeler

Parçalarda anne, kız, evlat, erkek, bey, arkadaş, yabancı, küçük, büyük, asker ve düşmanlar; tiplerden kesin çizgilerle ayrılmamakla birlikte, genel itibarıyla toplumsal yaşantıda gördükleri işlev ile tuttukları yer bakımından ve birer zümre olma yönleri ön planda olacak şekilde benzetmelere tabi tutulmuştur.

Anne doğurma, kız çeviklik ve güç bakımından kısrağa benzer (I-207, III-158, I-474). Evlat tay gibidir, büyüyünce sorumluluk yüklenerek anne ve babayı dinlendirir (I-207, III-158).

Erkekler, bağlı oldukları hakanın cenaze töreninde kurt gibi ulur (I-189), beylerin yüzü safran sürülmüş gibi sararır (I-486).

Arkadaş, el altında bulunan ve kendisinden her an faydalanılabilecek tavuğa; buna karşılık, yabancı kimse ise ele geçmesi zor olan sülüne benzer (III-11), arkadaş ayrıca işe yarama bakımından yol gibidir:

Neçe munduz erse eş edgü

Neçe egri erse yol edgü I-458

“Ne kadar ahmak olsa eş, arkadaş iyidir; ne kadar eğri olsa yol iyidir.” (I-458).

Toplumdaki küçükler atmacaya, büyükler ise sungura -akdoğan- benzer. Nasıl ki atmaca, sungur ile boy ölçüşme cüretinde bulunmazsa, küçükler de büyüğünün yanında haddini bilmelidir (II-95).

Askerler, aslan gibi cesurdur ve savaşırken aslan gibi kükrer (I-125, I-142, II-13), kuş gibi hızlı (I-483), çakal sürüsü gibi topluca saldırır (III-401). İntikam ateşi ile demir gibi kızar (I-441), kalabalık bir şekilde hücum ederken sel gibidir:

Kelñizleyü atkıımız

Kendler üze çıktımız

Furxan ewin yıktımız

Buxan üze sıçtıımız

“Seller gibi aktık, şehirler üzerine çıktık, put evini yıktık, putlar üzerine pisleedik.” (I-343).

Düşman halk, köpek gibi yaramaz ve kötü (I-483), düşman beyi, kudurmuş hayvan gibi azgın ve hiddetlidir (I-144). Düşman askeri sinsi bir avcı (I-425); sahip olduğu gazap ile alev saçan, ateşli nesnelere gibidir (I-522). Bununla birlikte ot gibi biçilmekten (I-195, I-434), yufka gibi dağılmaktan (II-5) ve kanının sel ve ırmak gibi akmasından (III-325, I-498) kurtulamaz.

3. Kavramlarla İlgili Benzetmeler

Kavramlarla ilgisi bulunan benzetmeler, çeşitli telakkilerin sergilenmesine yöneliktir. Felek, dünya, insan, ölüm, yaşam, akıl, öğüt, aşk, gönül, güzellik, büyü, ihsan, erdem, intikam ve uğur kavramları bu tarz anlatımların merkezinde yer alır.

Felek kötülük (I-41), yıkıcılık ve öldürücülük (III-106), insanlara eziyet etme ve pusu kurma (I-407, II-335) bakımından düşmana; insanları kurduğu tuzaklarla alt etmesi (II-234) ve hedef edindiğini devirmesi (I-160) bakımından avcıya benzer. Özellikle bilgelere karşı canavar veya köpek gibidir (III-303). Ayrıca, düzeni bozulmuş çark (I-103) ve sürekli dönen çarkı (II-303) benzer.

Dünyanın güzellikleri, baharın güzelliklerine benzer ve su gibi akıp gider (III-161); gece ve gündüzü aceleci bir misafir veya yolcu gibi gelip geçer (III-288); saadeti buz parçaları gibi gelip geçici ve aldatıcıdır (I-419), menfaati tuzaktaki yem gibidir, insanı belalara maruz bırakır (I-425). Malı mülkü, insana düşmandır (III-385); fakat şeytan, leşe benzediği hâlde onu bal gibi tatlı gösterir:

Eren kamuğ artadı nenğler udhu

Tawar körüp uslayu eske çukar

“Mal yüzünden adamlar hep bozuldu; mal gördüklerinde, akbaba gibi leşin üzerine inerler.” (II-17)

Bardı sanğa yek otu tutup bal

Barçın kedhiben telü yuwga bolup kal

“Şeytan bal tutarak sana vardı, ipek elbise giyerek yufka akıllı, deli olarak kal.” (III-156)

Dünya hayatının kaçınılmaz sonu zehir ve ok gibi helak edici olan ölümdür (I-47, I-522). İnsan dünyada misafir, ölüm ise bu misafiri zehir içirerek ağırlayan ev sahibi gibidir (III-339).

Ölüm ayrıca, güçlü bir savaşı ve pehlivana benzer, insanı yerlere serer ve ona üstün gelir (I-516, I-522, II-74). Böylece can, misafir bulunduğu vücut mülkünden ayrılır (I-46).

İnsanın hayatta ulaşmaya çalıştığı emeller ve bunların önünde zorluk ve engeller vardır. Bu engelleri aşmak için maharetli olmak gerekir. İnsan ne kadar güçlü olursa olsun, aklını kullanmadıkça, bostan oyuğu -höyüğü- gibi apaçık meydana bulunan bir hedefe dahi ulaşamaz. Fakat yöntemi bilindikten sonra, aslan gibi ele geçirilmesi güç bir hedefi bile yakalamak mümkündür (I-81).

Bununla birlikte öyle zorluklar, durumlar ve olaylar vardır ki dağın kementle eğilemeyeceği, denizin önüne kayıkla set çekilemeyeceği gibi bütün tedbir ve hileleri geçersiz kılar (I-100). Böyle de olsa talihi yaver giden insanın karşısında büyük zorluk ve engeller aşılar hâlde gelir; bu durum, katı dağların yumuşaması gibidir:

Aydı seninğ udhu

Emgek telim idhu

Yumşar katığ ödü

Könglüm sanğa yügrük

“Dedi: Senin tarafında çok emek, zahmet vardı; katı dağlar yumuşadı, gönliüm sana doğru koşuyor.” (I-110)

İnsan rahat yaşamak için çalışmalı zorluklarla mücadele etmeli yanlış yollara sapmamalı, başına gelecek ok gibi belayı (III-106) düşünmeden, avcının tuzağındaki yeme atılan karga gibi olmamalıdır (I-425).

Bütün bunlar için insanın akıllı olması gerekir. Bununla birlikte akıllı olmak tek başına yeterli değildir. Akıl kavut gibidir, katkıya muhtaçtır. Kavut, darıdan yapılan bir yemektir. Bu yemeğin içerisinde pekmez katılarak yenmesi münasebetiyle öğüt dinlemenin ne kadar önemli ve güzel bir davranış olduğu bir beyitte şöyle anlatılır:

Olgum öğüt algıl biligsizliğ kiter

Talkan kiminğ bolsa anğar pekmes katar

“Oğlum öğüt al, biligsizliği gider. Kimin kavutu varsa ona pekmez katar.” (I-440)

Öğüt ayrıca, av gibidir (III-46), onu dinlemeyen avı kaçırmış olur.

Aşk kavramı, çile ile iç içe bir şekilde ele alınır. O, ateş gibi acı veren ve âdeta içten içe yakan (I-513), zalim biri gibi çile çektirmede acımasız olan bir duygudur:

Üdhik meni küçeyür

Tün tün turup yıglayu

Kördi közüüm tawrakın

Yurtı kalıp aglayu

“Aşk bana zulmediyor, gece gündüz durup ağlayarak, gözüm onun davrandığını gördü, yurdu boş kalarak.” (III-256)

Gönül, aşka düşünce ateş üzerinde dönerek kebab olan bıldırcın (I-513), içten içe yanan veya kaynayıp duran bir nesne (I-245, I-225); sevgiliye meyletmede akmakta olan su (I-69), sevgilinin incitici tavrı karşısında buz (III-295); sevgiliye ulaşma gayreti içerisinde dağları aşan yolcu (I-110); sevgilinin güzelliğine kendini kaptırmak ve kendini tamamen ona vermekle tuzağa düşmüş av gibidir (I-296). Gönül ayrıca deftere benzer. Bu defter erdem ile doldurulmalıdır (II-243).

Güzellik ve büyü kavramları sevgili ekseninde söz konusu edilir. O, sevgilinin yüzünden damlayan su (I-60) ve âşığın gönlünü avlayan tuzak (I-296) gibidir. Sevgilinin gözü güzellik, etkileycilik, âşığı kendine bağlama ve akli baştan alma yönlerinden büyücü veya büyümlü bir nesneye benzer (III-359, III-33).

İhsan -övülen kişinin ihsanı- bulut gibi kapsayıcı, sel gibi coşkun ve altın gibi değerlidir (I-376). Erdem, güçlü ve erdemli hakanın ölümü ile kimselerin yüzüne bakmadığı, yerlerde sürünen çürümüş et gibi olur (III-303). İntikam, göğüste yanan bir ateşe benzer (I-230) ve peşine düşülen bir alacak gibidir (I-44).

Uğur kavramı, benzetmeye tabi tutulan bir kavram değildir. Bununla birlikte bu kavram ile ilgili bulunan durumlar benzetmeler vasıtasıyla ele alınmıştır. Bulutun sabah vaktinde kızarması, eve düşman girmesine benzer, uğursuz; akşam vakti kızarması, kadının erkek çocuk doğurmasına benzer, uğurlu kabul edilir (I-251).

Sonuç

Dîvânü Lugâti't-Türk'ün manzum parçalarında yer alan insan ve toplum ile ilgili benzetmeler geniş ölçüde, çeşitli telakkilerin somutlaştırılması ve etkili bir biçimde yansıtılmasına yönelik olarak kurulmuştur. Bunlar bir bakıma, Türk kültürünün çeşitli durum ve olaylara karşı geliştirdiği bakış açılarının ve tavırların göstergeleri ve sahip olduğu kültürel kodların aktarıcıları mahiyetindedir.

Toplumsal telakkileri barındıran benzetmelerde didaktik gaye ağır basar, genelde bir mesaj veya öğüdü insan zihninde kalıcı kılmaya yöneliktir. Bu bakımdan anlatımda benzetmelere başvurmanın eski Türk kültüründe etkili bir eğitim ve öğretim tekniği olarak görüldüğü söylenebilir.

Bireysel telakkilerin anlatımında yapılan benzetmelerde didaktisizm arka planda kalır ve lirizm ön plana çıkar. Epik karakterli anlatımlarda kullanılan benzetmeler ise birinci ve diğer şahısları kapsayıcı bir yapıya sahiptir.

Benzetmeleri içerik bakımından şekillendiren en önemli faktör eski Türklerin yaşam tarzıdır. Sevgili ve âşıkla ilgili benzetmelerde dahi asker, av ve avcı gibi unsurların kullanılması bu durumun göstergelerindedir.

Benzetmelerin niteliği, çeşitliliği ve özellikle istiarelerin yaygınlığı, bir yönüyle, Türkçenin bin yıl önce dahi ne kadar işlenmiş ve zenginleşmiş bir dil olduğunu, Türk halkının dili kullanmadaki becerisinin ne derece ileri boyutlara ulaştığını ortaya koymaktadır.

Parçalardaki benzetmelerin çoğu 11. yy. sonrası Türk edebiyatında da aynı ve benzer biçimde varlığını sürdürmektedir. Bunların önemli bir kısmının Divan şiirinde de yer alması; Divan şiirinin, Arap ve İran şiirinin bir taklidinden ibaret olduğu şeklindeki iddianın geçersiz olduğunu gösteren delillerden biri olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Atalay, Besim. Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi. 4 cilt, 4. Baskı. TDK Yay. Ankara, 1998.

Gülensoy, Tuncer ve Nuhoglu, Hidayet. "Divânü Lûgati't-Türk". Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Devirler/İsimler/Eserler/Terimler, C. 2. Dergâh Yay. İstanbul, 1997. s. 353-356.

Kavcar, Cahit. Edebiyat ve Eğitim. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yay. Ankara, 1982.

Mermer, Ahmet ve Koç Keskin, Neslihan. "Edebî sanatlar". Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü, Akçağ Yay. Ankara, 2005. s.27.

Özkırmı, Atilla. "Divânü Lûgati't-Türk". Türk Edebiyatı Ansiklopedisi, C. 2., 5. Baskı. Cem Yay. İstanbul, 1982. s. 392-393.

Tekin, Talât. XI. Yüzyıl Türk Şiiri Divânü Lûgati't-Türk'teki Manzum Parçalar. TDK Yay. Ankara, 1989.

Ek: Benzetmeler Tablosu

(Benzetme şekli-sanatı sütunundaki parantez içerisinde bulunan kısımlar benzetmenin temel oluşturduğu veya içerisinde yer aldığı söz sanatını ifade etmektedir.)

Benzeyen:	Kendisine Benzetilen:	Benzetme Yönü:	Benzetme Şekli- Sanatı:	Cilt-Sayfa No.:
Acele ile bir işe koyulan kişi	Çakmak çakarken aceleci davranma yüzünden kandili yakamayan kişi	Acelecilik	Teşbih	III-26
Akıl	Kavut (darıdan yapılan bir yemek)	Tek başına yetersiz ve katkıya muhtaç olma	Teşbih	I-440
Akşam vakti bulutun kızarması	Kadının erkek çocuk doğurması	Doğum esnasındaki kana benzerlik	Teşbih (telmih)	I-251
Anne	Kısrak	Doğurma	Açık istiare (irsal-i mesel)	I-207, III-158
Arkadaş	Tavuk	Ulaşmada kolaylık	Teşbih	III-11
	Yol	İşe yarama	Teşbih	I-458
Arkadaş olmayan kişi, yabancı	Sülün	Ulaşmada zorluk	Teşbih	III-11
Asker, savaşçı	Aslan	Cesaret, kükreme, haykırma	Teşbih	I-125, I-142, II-13
	Demir	Kızıp yumuşama	Kapalı istiare	I-441
	Kuş	Akındaki hız ve cesaret	Teşbih	I-483
Âşık	Av	Sevgili tarafından alt edilme	Kapalı istiare	II-45
	Esir	Sevgili tarafından zapt edilme, ele geçirilme	Teşbih	I-60, III-29

Aşk	Ateş	Gönle içten içe acı verme, yakıcılık	Açık istiare	I-513
	Zalim kimse	Âşığa acı çektirme, onu ağlatma	Kapalı istiare (teşhis)	III-256
Basit görünen ama tehlikeli yol, durum	Tuzak	Tehlike	Açık istiare	I-425
Bela	Ok	İsabet	Açık istiare	III-06
Bilge kişi	Akbaba	Keskin nazar, hedef şaşırma	Teşbih	III-46
Can	Misafir	Gelip geçicilik	Açık istiare	I-46
Cenazede ağlayan erkeklerin sesi	Kurt uluması	Sesin acıklı şekli	Açık istiare	I-189
Dünya malına tamah eden kişi	Köpek	Hırs	Teşbih	III-23
Dünyanın güzelliği, saadeti	Baharın güzelliği	Geçicilik, aldatıcılık	Açık istiare	III-161
	Buz parçaları		Açık istiare	I-419
	Su		Açık istiare	III-161
Düşman, düşman askeri	Alev saçan ve ateşli nesne	Gazap, hiddet	Kapalı istiare	I-522
	Avcı	Sinsilik	Açık istiare	I-425
	Biçilmiş ot	Kalabalık, zayıflık	Kapalı istiare	I-434
	Ot	Biçilme	Teşbih	I-195
	Yufka	Zayıflık, dağılma	Teşbih	II-5
Düşman beyi	Kudurmuş hayvan	Azgınlık, hiddet	Kapalı istiare	I-144
Düşman halk	Köpek	Kötülük, yaramazlık	Teşbih	I-483
Düşman kanı	Çağlayarak akan su	Akmada çokluk	Teşbih (mübalağa)	III-325
	Irmak, çay	Sürekli ve bol şekilde akarak toprağı sulama	Kapalı istiare (mübalağa)	I-498
Düşmanı kuşatarak saldıran halk	Çakal sürüsü	Saldırma şekli	Teşbih	III-401
Ecel	Ok	Öldürücülük	Açık istiare	I-522
Ele geçmesi güç olan şey	Aslan	Elde edilmeye zorluk	Açık istiare (irsal-i mesel)	I-81
Ele geçmesi kolay olan şey	Oyuk (bostan höyüğü)	Ulaşmada kolaylık	Açık istiare (irsal-i mesel)	I-81
Engel	Buz	Aşmadaki zorluk	Açık istiare	I-425
Engellerin aşılır hâle gelmesi	Katı dağların yumuşaması	Zorluğun kolaylaşması	Açık istiare (irsal-i mesel)	I-110

Erdem	Ölü insan veya hayvan, değersiz nesne	Bozulma, çürüme, yerde sürünme	Kapalı istiare	III-303
Erdemli insan	Bilgi dağı	Ululuk, yol göstericilik	Teşbih	I-89
Evlad	Tay	Büyüdüğünde babanın yükünü hafifletme	Açık istiare (irsal-i mesel)	I-207, III-158
Felek, âlem, dünya	Acımasız, hileci bir düşman	İnsanı kurduğu tuzaklarla alt etme	Kapalı istiare (teşhis)	II-234
		Yıkıcılık, öldürücülük	Kapalı istiare (teşhis)	III-106
		İnsanlara eziyet etme, pusu kurma ve onları öldürme	Kapalı istiare (teşhis)	I-407, II-335
		Kötülük, öç alıcılık	Kapalı istiare (teşhis)	I-41
	Canavar, köpek	Eziyet etme	Kapalı istiare	III-303
	Çıkrık, çark	Dönme	Teşbih	II-303
	Etkili silah kullanan bir nişancı	Kimi hedef edinse devirme	Kapalı istiare (teşhis)	I-160
	Gevşemiş, bozulmuş çark	Düzenin bozulması	Kapalı istiare	I-103
Gece	Aceleci bir misafir veya yolcu	Geçicilik	Teşbih	III-288
Gönül	Bıldırcın	(Aşk) ateş(in)e maruz kalma	Teşbih	I-513
	Buz	Sevgilinin incitici tavrı karşısındaki durum	Kapalı istiare	III-295
	Coşkun su	Sevgiliye doğru akma, meyil	Kapalı istiare	I-69
	Dağları aşan yolcu	Sevgiliye ulaşmaya çalışma	Kapalı istiare (teşhis)	I-110
	Defter, kitap, tomar	Bilgi ve faziletle dolu olması	Kapalı istiare	II-243
	İçten içe yanan nesne	İçten içe dert çekme	Kapalı istiare	I-245
	Kaynamakta olan nesne	Hararet	Kapalı istiare	I-225
	Kuş, av	Sevgilinin güzellik tuzağına düşerek av olma.	Kapalı istiare	I-296
Göz	Hasta	Sevgilinin ayak tozu ile ilaçlanma	Kapalı istiare (teşhis)	I-296
	Pınar, su kaynağı	Gözyaşı akıtma	Kapalı istiare	I-222, III-17

Gözyaşı	Deniz	Çokluk, tuzluluk	Açık istiare (mübalağa)	II-45
	Irmak, çay, pınardan akan su	Çokluk, coşkunluk	Kapalı istiare (mübalağa)	II-228, II-232
	Yağmur	Çokluk	Açık istiare (mübalağa)	III-17, I-222
Güçlü ve tehlikeli kimse	Kurt	Güç, tehlike	Açık istiare (irsal-i mesel)	I-106
Gün	Feleğin kışkırtmasıyla insanların aleyhine çalışan kişi	İnsanı zayıflatma, kötü hallere düşürme, öldürme	Kapalı istiare (teşhis)	II-335
Gündüz	Aceleci bir misafir veya yolcu	Geçicilik	Teşbih	III-288
Güvenilmez insan	Köklü olmayan gelip geçici su	Aldatıcılık	Teşbih	III-80
Güzellik	Sevgilinin yüzünden damlayan su	Çokluk, ortaya çıkma	Teşbih	I-60
	Tuzak	Gönlü avlama	Kapalı istiare	I-296
Güzellik unsurları; baygın göz, esmer beniz, pembe yüz	Avcı, ordu, esirci	Gönlü kendine bağlama, âşığa zahmet verme	Kapalı istiare (teşhis)	I-60
Haysiyetsiz insan	Akbaba	Dünya malına hırs ile yönelme	Teşbih	II-17
Haysiyetsiz insanların peşine düştüğü dünya malı	Leş	Pislik, kötülük	Teşbih	II-17
Hedef, dilek	Yağ	Ulaşılmak istenme	Açık istiare (irsal-i mesel)	II-105
Hedefine ulaşamayıp onu kötüleyen kişi	Yağa ulaşamayan kedi	Güç yetirememe	Açık istiare (irsal-i mesel)	II-105
Hileci alçak kişilerin bakışı	Hırsızın bakışı	Sinsilik	Teşbih	I-102
İhsan, cömertlik	Altın	Kıymetlilik	Açık istiare	I-376
	Bulut	Bolluk, kapsayıcılık	Açık istiare	I-376
	Sel	Bolluk	Açık istiare	I-376
İntikam	Alacak	Kötülüğün karşılığı olması	Teşbih	I-44
İntikam alma isteği, hiddet	Ateş	Helak edicilik, yakıcılık	Açık istiare	I-230
Karşısındakine olduğundan farklı görünen kişi	Tencere	İç ile dışın farklılığı	Açık istiare, (irsal-i mesel)	I-52
Karşısındaki insanı iyi tanıyan kişi	Kepçe	Derine inebilme	Açık istiare, (irsal-i mesel)	I-52

Kel veya gök gözlü insan	Dağ tepelerindeki taşlık yer	Verimsizlik, yarayırsızlık	Teşbih (irsal-i mesel)	I-469
Kız	Kısrak	Güç, çeviklik	Teşbih (telmihi, irsal-i mesel)	I-474
Kolayı seçip tuzağa düşen insan	Karga	Düşüncesizlik	Açık istiare (irsal-i mesel)	I-425
Korunmaya muhtaç kimse	Toklu	Zayıflık	Açık istiare (irsal-i mesel)	I-106
Kovucu söz	Ok	İncitcilik	Teşbih	II-20
Kötü muamele yapmak	Yüze yakar kül atmak	Acı verme	Açık istiare	I-129, II-26
Mal ve talihe erişip şırmış insan	Kudurmuş hayvan	Öğüt dinlememe	Kapalı istiare	I-508
Mal-mülk	Düşman	Kötülüğe sebep olma.	Teşbih	III-385
	Sel	Geçicilik, yıkıcılık	Teşbih	III-61
Mal-mülk sahibi	Sele kapılıp yuvarlanan taş	Helak olma, önüne geçilmez yıkım	Teşbih	III-61
Menfaat	Yem	Çekicilik	Açık istiare	I-425
Ordu	Sel	Kalabalık bir şekilde hücum	Teşbih	I-343
Öğüt	Av	Fayda	Teşbih	III-46
	Pekmez		Teşbih	I-440
Ölüm	Güçlü bir savaşçı, pehlivan	İnsana üstün gelme, onu helak etme	Kapalı istiare (teşhis)	I-516, I-22, II-74
	Misafiri zehir ile ağırlayan ev sahibi	Helak edicilik	Kapalı istiare (teşhis)	III-339
	Yay	Yöneldiğini ecel okuyla helak etme	Kapalı istiare	I-522
	Zehir	Helak edicilik	Teşbih	I-47
Sabah, tan vaktinde bulutun kızarması	Eve düşman girmesi	Kana benzerlik	Teşbih (telmihi)	I-251
Sevgili	Avcı	Âşığı etkisizleştirme	Kapalı istiare	II-45
	Göz nuru	Âşık için neşe kaynağı ve yaşama sebebi olma	Açık istiare	I-46
	Hekim	Âşığın dertlerine derman olma, âşığı iyileştirme	Kapalı istiare	I-407, III-295
	Misafir	Âşığı terk etme veya her an terk etmeye hazır olma, hürmet ve izzete lâyık olma	Teşbih	III-84, III-33
	Sıla, uğrak	Gönle huzur vermesi, âşığın ulaşmak istemesi	Açık istiare	III-29

Sevgilinin ayağının tozu	İlaç	Âşığı derman olma	Teşbih	I-296
Sevgilinin boyu	Ardıç, ardıç dalı	Salınma, güzellik	Açık istiare	I-377, I-412
	Dal	İncelik, uzunluk, zarafet	Teşbih	I-412
Sevgilinin gözü	Asker, esirci	Âşığı zapt etme	Kapalı istiare (teşhis)	III-29
	Büyücü, büyüğü nesne	Âşığı kendine bağlama, etkileme; akli baştan alma	Kapalı istiare (teşhis)	III-33, III-359
Sevgilinin gözünün etkisi	Büyü	Etkileyicilik	Teşbih	III-33
Sevgilinin salınması	Ardıç dalının salınması	Zarafet	Teşbih	I-412
Sevgilinin yüzü	Ay, dolunay, ayın on dördü	Güzellik, parlaklık, beyazlık, dolgunluk, yuvarlaklık	Teşbih	III-33
			Açık istiare	I-377
Sözü ile yaptığı birbirini tutmayan, hep kendi menfaatini gözetken kişi	Semürgük kuşu (Bülbüle benzer bir kuş)	Güzel konuşma, konuştuğu ile yaptığı birbirini tutmama, boş konuşma	Açık istiare	II-290
Şeytana uyup dünya lezzetlerine kapılan kişi	Deli	Aklı kullanamama	Teşbih	III-156
Şeytanın insanı yönlendirdiği dünya lezzeti	Bal	Çekicilik, lezzet	Açık istiare	III-156
Toplumdaki küçükler ve büyükler	Atmaca ve sungur	Güç, büyüklük, küçüklük	Teşbih	II-95
Üstesinden gelinemeyecek şey, aşılması güç engel	Dağ	Aşmada zorluk	Açık istiare (irsal-i mesel)	I-100, I-110
	Deniz	Büyüklük, güç	Açık istiare, (irsal-i mesel)	I-100
Yara	Baş	Şekil	Açık istiare	III-84
Yüzün sararması	Yüze safran sürülmesi	Renk	Teşbih	I-486
Zayıf ve yetersiz tedbir	Kayık	Küçüklük ve zayıflık	Açık istiare (irsal-i mesel)	I-100